

ОСОБЛИВОСТІ КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ ПОЛІССЯ

Наталія Руденко

У фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського зберігаються рукописні збірки П.Я. Литвинової (фонд 5). Однією з найгрунтовніших рукописних збірок є "Народний календар Глухівського повіту Чернігівської губернії". Дослідниця довгий час збирала дані про свята, звичаї та прикмети, пов'язані з календарною обрядовістю мешканців села Землянки. У "Віснику Київського славистичного університету" (2003 р., №14) автором цієї статті опубліковано під назвою "Народний календар Чернігівщини з рукописних збірок П.Я. Литвинової" невеличку частину рукопису, що мала авторську назву "Малоруські святки", де описані різдвяно-новорічні свята. У часописі "Історія в середніх та вищих навчальних закладах України" (№5-6 та №11-12 за 2005 р.) опублікована більша частина "Народного календаря". У цій публікації представлено завершальну частину "Народного календаря" під авторською назвою "Додатки" з коментарями. У рукописі майже повністю збережена мова оригіналу, всі дати в ньому подані за старим стилем.

Основна частина "Народного календаря" менш упорядкована, хоч дослідниця й намагалася записувати всі звичаї та обряди ретельно, день за днем, місяць за місяцем. Найбільш детально описаний у Литвинової зимовий та весняний цикли календарної обрядовості. Літній та осінній, мабуть, не встигла, хоч

деякі уривчасті відомості зустрічаються. У зимовому циклі, крім частини грудневих та січневих свят, ще досить детально висвітлено лютневі: Стрітення, св. Власія, всі дні Масляного тижня. Опис цих свят супроводжується записом різноманітних прикмет та повір'їв. Наприклад, дуже цікавою є низка дій, пов'язаних з м'ясницями перед днем св. Власія:

"Для того, щоб водилася худоба, треба, щоб напередодні свята у хазяїна в борщі хоч кістка з м'яса була, якщо нема в тебе свого м'яса, не було чого заколоть, то хоч випроси, позич або вкради, щоб у борщ хоч кістку кинуть. Се треба для Бога, так треба для св. Уласія (Власія, Волося), не буде у сей день у борщі кістки, то і у дворі худоба переведеться, не дасть Уласій ні в чим спору на худобу. Кістку з борща треба перемить, висушити і сховати. Як хто-небудь або скотина пораниться, стовкти, засипати, заживе. Ся кістка пользує".

Особливу увагу Литвинова приділяє поминальним дням зимового періоду, коли готують "четверту страшну кутю", оскільки саме на Поліссі дуже шанувались так звані "зимові діди". До кожного дня готували обрядову страву і залишали на ніч для небіжчиків, "щоб діди повечеряли".

Масляний тиждень теж описаний дослідницею дуже детально, особливо звичай "тягати колодку" – дерев'яну ляльку, який, за її спостереженнями, був тісно пов'язаний з проводами зими (на-

родження, хрещення, смерть, похорон та плакання за “колодкою”).

Весняний цикл календарної обрядовості перш за все присвячений найдетальнішому аналізу семитижневої підготовки до Великодніх свят. Розкрито і проаналізовано щоденний великопсний раціон селян. Литвинова зазначила, що в її селі рибу під час посту не їли тільки в перший тиждень, хоч за всіма церковними канонами цього не можна робити протягом всіх семи тижнів. Наголошує на використанні в їжу грецьких страв та грибів. У рукописі описується і свято Явдохи (1 березня за стилем), і день Сороки (40 мучеників) – 9 березня, і день Теплою Олексія (17 березня), і велике свято Благовіщення (25 березня) та ін. Особливо глибоко поданий кожний день Страсного тижня з обов'язковим посиленням на ті сільськогосподарські роботи, що в ці дні розпочинались, які культури висівались або висаджувались. Цікавий опис самого Великоднього свята та післявеликоднього поминання померлих – “весняних дідів”. Досить коротко охарактеризовано свято Юрія (23 квітня) та Трійця (кінець травня – початок червня). На цьому основний текст “Народного календаря” переривається, далі йдуть окремі, не завжди пов'язані між собою “Додатки”. Ще один більш-менш суцільний уривок рукопису аналізує кожний день тижня та ті роботи і прикмети, які з ними пов'язані.

Таким чином, рукопис “Народного календаря” П. Литвинової є дуже своєрідним та цікавим документом, аналіз якого дає можливість виділити загальноукраїнські та регіональні риси календарної обрядовості та ще раз упевнитись у дуже давньому походженні переважно аграрних свят та обрядів.

Пелагея Яківна Литвинова-Бартош (1833–1904) – відомий український ет-

нограф, громадська діячка, походила з родини Туманських. Її дід по матері – Федір Йосипович Туманський (1757–1810) – історик, етнограф, громадський діяч, організатор “Топографічного опису” Гетьманщини та автор першої наукової етнографічної програми. Батько – Бартош Яків Якович – довгий час був військовим, а вийшовши у відставку, став управителем у маєтках графа О.Г. Кушелева-Безбородька. Перша дочка Лізавети Федорівни Туманської та Якова Яковича Бартоша – Пелагея народилася 3 жовтня 1833 р. Як згадувала Пелагея Яківна, весь свій вільний час батько проводив з нею, вчив її малювати, записувати народні пісні, звичаї, він сам дуже любив все, що було пов'язано з історією та культурою українського народу. У 1847 р. померла мати, і батько відвіз Пелагею та її сестру Марію до Лізаветинського Московського Інституту. П'ять років навчання пройшли швидко, дівчата, з якими вчилася Литвинова, вирішили жити спільно, з власної праці, розподіляти заробітки на всіх. Так вирішила для себе і Пелагея, але після смерті батька у 1848 р. її опікунами стала батькова рідня – Лихошерстови, а вони вимагали, щоб їхня вихованка повернулася додому.

Після повернення Пелагеї додому опікуни видали її у 1853 р. заміж за відставного штаб-ротмістра, багатого поміщика Литвинова Петра Олексійовича. З 1853 р. по 1866 рік Пелагея Литвинова безвиїзно живе з чоловіком в с. Богданові, в неї народжується семеро дітей (Віра, Олександр, Марія, Петро, Олексій, Анастасія, Михайло). Чоловік Пелагеї Яківни, старший за неї на 17 років, любив спокійне, красиве життя, був затишним кріпосником і не розумів бажань своєї дружини займатись самовихованням, педагогікою, науковими пошуками. Всупереч

бажанням чоловіка вона передплачує і читає журнали "Современник", "Отечественные записки", "Вестник Европы", "Учитель". У цей час її пошуки особливо підтримує дядько чоловіка О. М. Маркевич, що був членом Чернігівської комісії з визволення кріпаків.

Коли діти трохи підрости, в 1867 році Литвинова вирішує їхати до Києва їх навчати. До 1886 р. – 20 років – вона живе то в Києві, то в Москві, навчає дітей, навчається сама. У неї народилося в 60–70 рр. ще троє дітей (Михайло, Володимир, Юліан). Незважаючи на труднощі, молода жінка переймається інтересами київського громадського життя 70-х років XIX ст.: жіночим питанням, педагогікою, історією, економікою, етнографією тощо. Пелагея Литвинова знайомиться з передовими жінками того часу – В. І. Антонович, О. І. Кістяківською, Л. М. Драгомановою, в їх гуртку вона зустріла і Ф. Вовка та його дружину Христину. Після навчання в Москві (1870–71 рр.) разом із дочкою Вірою на Луб'янських курсах Геріє Литвинова у 1873 р. здобула свідоцтво домашньої вчительки і в 1875 р. відкрила в Києві початкову школу. Учнів було небагато, навчалися і сини Володимир та Михайло. Викладала сама Литвинова та ще одна вчителька. Школа проіснувала недовго. Саме для неї Литвинова розробила "Азбуку для народных школ" (1877 р.), "Оповідання для дітей", "Абетку".

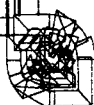
Старші дочки – Марія та Віра навчалися в Фундуклівській гімназії. Марія – здібний музикант – стала ученицею М. В. Лисенка, а також захопилася збиранням народних орнаментів Чернігівщини. Дівчата тяжко працювали, щоб заробити гроші на навчання, і, мабуть, тому рано померли: Марія у 1877 р., а Віра у 1886 р. Після смерті Марії Литвинова заходила-ся видати збірки орнаментів, що збрала

її дочка. Перший випуск "Южнорусского орнамента" вийшов у 1878 р., а другий – у 1902 р.

Цікавили Литвинову статистико-економічні проблеми. Вона написала розвідку "Опыт статистико-экономической монографии смешанного и общинно-подворного хуторного владения с. Землянка Глуховского уезда Черниговской губернии", але від цієї праці збереглися тільки уривки чернеток. Деякі ж її економічні праці були надруковані: "Из Глуховского уезда Черниговской губернии // Труды Императорского Вольного Экономического общества. – 1879. – Т. III. – С. 511–513; "Soja hispida" (хлебный червь) // Труды. – 1885. – №5. Намагалася написати "Статистическо-экономическую монографию села Богданова", але не встигла.

Ще в 1874 р. Литвинова почала відбудовувати дім в с. Землянці, що упадкувала від батька, але хазяйнувати там вона почала в 1886 р. Інвентарні описи, що вела Пелагея Яківна, свідчать про її вміння вести господарство. П. Я. Литвинова писала й літературні твори, зробила значний внесок в етнографічні дослідження. У журналі "Киевская старина" були надруковані її етнографічні розвідки: "Два сообщения по части народных верований" (1884, №4); "Еще о старинных трактах или дорогах в Южной России" (1883, №3); "Закрутки и заломы" (1899, №3); "Как землянцы потеряли свою "вольницу" (1886, №6); "Как сажали в старину людей старых на лубок" (1885, №6). З 1886 р. працює над своєю найкращою роботою – "Весільні звичаї та обряди с. Землянки Глухівського повіту Чернігівської губернії", що була надрукована в "Матеріалах до українсько-руської етнології" – Львів. – 1900. – Т. III.

Померла П. Я. Литвинова 8 вересня 1904 р. і похована у с. Землянці.

Додатки

Лютий

Усеядна неділя (тиждень), у сей тиждень треба колоть усячину з [скоту], щоб було шо їсти увесь тиждень и щоб був спор на м'ясо, на сало, на молошне, так св. Уласій¹ хоче.

Як прийде ховраль, то й каже: "Я ще не одному бичку – трет'ячку очі на лоб повикручую", себто ще морозів буде чимало.

2 февраля. Стрічення² (1900 р. – середа була.

На стрічення не можна з двора нічого виводити, нічого нікому давати с двора. "Стріченська вода", що святять у церкві, годиться для скоту, як корова – чи кобила, яка ни на есть скотина, що приведе, то треба стріченською водою скропить, щоб не шо її не пристріло, дати трохи у пойло, окрім свиней, тих тільки побрискають, а у пойло не сиплють [...]. Стріченською водою змивають з людей "пристріг"³.

Як на стрічення из стріхи висять довгі сосульки з льоду, то певно уродить довгий, хороший, ранній льон на прядство, а як сосулок нема, то вже з [льону] доброго прядева не дождать.

Ся середа прийшла до Бога і – "Дай мені, Господи, щоб мене хоч на сим тижни не костричили, почитали, п'ятницю щотижня почитають, а мене хоть один раз". Господь і звелів її праздникувати.

Усеядна (3 фебр 1900)

Великий гріх що-небудь робить, а не шо як прясти, як хто сего дни буде прясти, то і скоту не буде водиться.

Для скоту – як треба, щоб сьогодні у хазяїна у борщі хоч кістка з м'яса була, як шо нема в тебе свого м'яса, не було чого заколоть, то хоч випроси, позич або украдь щоб у борщ хоч кістку укинуть. Се треба для Бога (какого?) так тре-

ба для св. Уласія (Власія, Волоса), не буде у сей день у борщі кістки, то и у двори "худоба" переведеться, не дасть Уласій ни в чим спору на скот. Кістку з борща треба перемить, висушити і сховати. Як хто-небудь, або скотина пораниться, стовкти, засипати, заживе. Ся кістка пользує.

Усеядна 4 лютого 1900 – Свята п'ятінка

Треба їсти м'ясо, ще й молошне, робить нічого не можна, не шить.

5 фебр 1900 суб.

Саме весільна суббота, найбільше весіллів зачинають то у субботу, то перед Усеядною неділею.

6 фебр 1900 неділя Весільна неділя.

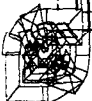
10 фебр четвер Св. Власія

На Власія (бор Волос) не працюють для скота, чтобы не сдох.

11 п'ятінка св. Уласія

У сей день треба людей кормити, обід ставити. Тільки як шо у постний день, то треба обід ставити на завтра, у скоромний день, бо св. Уласій усякому скоту заступник и покровитель, то треба і ему усячиною из "скорому" поклонитись. А вже обід на нищих ставити треба завтра, або на усеядну п'ятінку.

Сегодня у вечері треба для покойников справити: поставити им на стол меду, колива⁴, бубликов, а то усе едно вони не дадут спокою и придуть по свій доход. От як из старою Климовичкою, шо пішла на степ, було: занедужала вона и нічого покойникам не наготовила на ночь. Чоловік їй и загадував, а вона одказала: "Не здужаю, не могу". И не поставила на стіл нічого. У ночи така в її велика гаряка була, головы не звезде, коли до ней пришли покойники: батько, мати и усі родичи и кажут: "Чому се ти нам ни якої їжи не наготовила?" А вона одказує: "Нездужаю". Вони на її: "Зараз унеси,

бо нам так не ївши и зоставаться? В ряди годи нам попаде поїсти, а ти й того нам угодить не хочеш". Вона схопилась, принесла меду, зробила колива, усе як слід и лягла. На ранок устає Климович, бачить на столі усе як слід и каже жінці: "Ти казала у вечери не будеш ставити колива на стол, адже хто то поставив". Жінка и розказала як воно їй було.

12. Поминальна суббота⁵

Дідів поминають и усих родичів, робить не можна нічого: шити – очі їм позашиваються, молотить – ціпом очі повибивають. Рубать...

До панахид то треба по хозяйству можна справитися, а як панихиди одправлять у церкви, тоді вже треба йти один до одного дідів поминають.

Зранку сами поминають близьких. Їдять попереду коливо, з салом и пьють горілку, за тим ковбаса, за їми – холодне (студень), поисть борщ з м'ясом, локшина з м'ясом, жарену говядину або куріцю з медом и з грушами, або з яблуками, на закуску гречана каша из смальцем. Усе як достануть из печи, порозставляють на лавці, щоб пар изійшов, бо покійники тільки цим паром на том світі й живуть. Сьогодні й паляниці треба пекти: 5 однести попу и чарку меду, а котору з остатних на їжу зостануться, то одну розломить, положить на стіл, щоб покійничкам пар дойшов; поки з хліба да з страви пара не зійде, їсти не годиться, се усе одно у их їжу одіймать. И к сему дню безпременно шо-небудь заколеть треба. Так от Забари як умер Як [ів] Забара, то удова з діверем Лексієм поділилась: була пара підсвинків – одного дівер узав, др [утого] удова собі. Та й кажуть: "Оце як будемо Якова поминають у годовий обід, то підсвинків поколемо". Удова заколола й поїли, а Лексій пожалкував, брата не поминав і підсвинка не заколов. Ему той підсвинок, годований, у ве-

чері издох (1898 р. в Окт.). Шо наречеш на поминки, те треба сповнить, то марно пійде.

13 фебр. Неділя. Пушення на Масницю.⁶

На усяке пушення, от и сегодня, їдять холодінки, на холодінки, поверх холодюнків сядиться жир и застиває. От той жир избирають изверху, ховають его в якій черепок и як у кого що болить, чи сяде яка болячка, то тим жиром мажуть, дуже пользує. У цей день не можемо нікому нічого видавать.

14 фебр. 1900. Масляниця. Понеділок (як масляна 9, то значить буде проклята).

Колодки тягають: Оце тягають их один до одного у гости, як у кого є парубок на ожениньє, або дівка на виданні, то у ту хату нишком притягнуть колодку. "Це за те, шо ни з ким не зав'язавсь, дак тягай колодку замісто жінки (або чоловіка)".

За цеє молодеж мусить одкупляться хоч грошима, хоч горілкою. Собранное баби пропивали. Це день празник, нічого не роблять, пьють горілку, їдять блинці і вареники, жарену рибу. Пострівають хто первий з чужих увіде у хату: як жінка – то на ту зиму будуть родиться лошички, ягнички, телички, а як мужик, то жеребці, бички, барани.

Як сьгодні висять довгі сосульки льоду из стрихи, то вродить довгий льон пізній.

Наставляють колодку.⁷ В понеділок утр [ом] баби собираються в шинок. Одна баба кладе на стіл колодку, др. баби беруть її со стола, пеленають несколькими кусками ха [лата] и кладут на прежнее место. Это колодки родителей. Покупают водку, садятся вокруг колодки и поздравляют друг друга с ея рождением, расходятся, колодка остается до следующего дня и так до субботи.

В понеділок кол [одка] родил [ась], во вторник крестил [ась], в среду похрестьбины, в четверг умирает, в пятницу хороняты, в субботу плачут. На Масляную девчача складка⁸.

15 февраля. Овторок масляного тижня.

Можно бабам микать мички⁹, шить, прать плаття, прясти неможна.

Мужикам робить усе можно.

У Землянці по понеділках пуськають луг на плаття, а у п'ятницю и субботу нельзя, инши лугу не роблять и по середам. А ув иньших селах по понеділках лугу не роблять, а по п'ятницям и по суботам, а у середу пуськають.

16. Середя.

На масляной [снег] идет – из частей, забирает и тот который в части приходит.

17 февр. Четверг

На масниці у четвер робить не можна, бо на скот нападуть черви.

20 февр. Неділя. Великолосна

Пущенне

У цей день не можна нікому нічого з двору давати. Сьогодні безпременно треба ліпить вареники и їсти за вечерею, а повечерявши треба за щокою zostавить сиру з вареника, щоб з ним переночувать, не проковтнуть. Тоді у понеділок як проснешся, той сир з-за щоки треба винять на що сердця, зав'язать у пояс и носить у поясі подперезавшись коло себе увесь [час]. Тоді як прийде Великдень, то під Великдень йти на усеношну, на "діянія" и в тим поясі, що зав'язаний сир, то до тебе прийде зараз у церкві відьма и буде прохати: оддай мені мій сир! Тоді ти добре знатимеш хто відьма.

21 – февраль понеділок.¹⁰

Нельзя прясть вовны, "крутить", чтобы крученый собака не зацепив, не шить, щоб пузирев не було, не "костричуть"¹¹, щоб у скота червей не заво-

дилось. "Зуби полощут" – пьянствуют будим-то для того, щоб зуби й рот од скорому очистити. Полоскати зуби треба з горілкою, щоб гад скоту не робив уред.

Первую неділю не йдять риби й [...] до суботи. Иньши чаю не пьют з сахаром, бо вин скоромний, через катки перепущений, а пьют з [...] або з медом, иньши за гріх почитают увесь пост чай пить.

Поговорки:

"Вареники доведут, шо и хліба не дадут."

Николи свадьби гулять [...]: тоді будуть собаки линять и [...] гулять.

На первом тижні говіють старі люди, щоб ще говіть у друге на посліднім. Спасенники перед сповіддю прощаються з родичами и знайомими людьми. Як шо діти говіють уперше, то их лякають: "пійдеш сповідаться до попа, поповозиш его в решети: треба його тричи коло церкви обвезти. Хоч який важкий, а треба возить, бо ще тебе и до дзвоници привяже як не обвезеш". В суботу печуть блины гречані, або житни, їдять з олією, або з товченим конопляним сім'ям.

25 февр. Суббота. Перша субота

Сегодня рибу їдять, ловлять і для неретків пряжу прядуть, а так прясти гріх, а як прясти на полотно, то пряжа в основі буде збираться (сьеживаться), бо се суббота "збірна", у сю суботу закармливають свиней 4 стравами, "сбором". До свята надо сплести кошики для голубей и повесить, то голуби не будут улетать и будут водиться.

После причастья треба спать лягати, щоб літом гриби вродили.

Робить сего дня неможна, а то зашиваються очи родителям на тім світі.

Блинці печуть.

27 февр. Неділя

10 неділя од Різдва.

Як на 10-й пустить (тепло), то на 11 придержить (приморозки), а на 12-й розстане.

Молодеж почина гулять на вулицю, (т. є. на свіжому повітрі) і спивать веснянки. Гуляють до страсної неділі у мняча, шара.

1 марта 1900. Середа. Марець Овдоки¹². – води по боки.

Робить не можна. Як на сей день буде сніг йти, або іній, то буде врожай на гриби.

“Як прийде марець (март), то змерзне не один старець”.

9 марта Четвер

Сороки (40 мучеников).¹³ У цей день нічого не роблять, 40 птичок вилетять, слід ліпити 40 пирогів, або вареників, жайворонків. Кидають пташкам на кришу.

Як то куре господарі нанесуть к сорокам 40 яєць, то врожай на яйця і цыплят буде, а як ні, то й не буде.

Сорока починає гніздо мостить.

Починають співати дівчата, заспівують веснянки. Чобы узнать ведьму надо на сороки начать прятать ежедневно по одному полену дров, которые приносят для топки печи и этими поленьями затопить печь на Великдень, ведьма придет непременно просить этого огня, чобы заставит ведьму уйти, не получив огня, хозяйка должна скрестить руки на груди и из под другой руки дать ведьме дулю, чобы она этого не увидела: ведьма сейчас уйдет.

11 марта Суббота

Говівши у суботу треба рибу їсти, шоб на тім світі душа по рибу не пришла.

15 марта Середа. Хрестна¹⁴

На сей день рано треба пойти на свою ниву, из під снігу набрати у жменю трохи житньої зелени, принести додому и замісити зелень у тісто. Хрести,

средопісна середа. У цей день безприменно мусить бути учинена діжа. Печуть хрести, іспікши кладуть их у муку, у пашню або в закрома. Заборонює від відьомства.

Як у перше скотину вигоняють на пашу, то беруть хрести у шаньку або за пазуху и с хрестами перший день пасуть скот. Як приганяють скотину и зо св. вербою, хрести знов у муку поскладають. Як пекти хрест из озимою зеленню, то ніяка відьма вже того посіва не заворожить. У цей день ворони починають гнізда й кладуть навхрест напочин дві ломачки на котрих і строють гніздо.

Сіють мак і капустяну розсаду.

16 марта Четвер

Одинадцятий тиждень – голуб вилітає.

17 марта пятюнка

Празник

Олексія Божого чоловіка¹⁵

Щука хвостом лід розбиває.

20 марта. Понеділок¹⁶

С 20 марта сеют горох по снегу, запахивают после “рухманя” (с 8 апр).

Мак сеять поки лягушки не квакають.

Свеклу – когда лягушки начнут квакать.

Картофель садят в постный день и когда по небу барашки, чобы такая рясная была.

Овес когда цветет “козелець”.

Если ранняя конопля, хорошо сеять раннюю рожь, если поздняя – позднюю.

22 марта. Середа крестопоклонная Вечером в церкви бывает “Андреев стояние”.

Дванадцятий тиждень, неділя. На 12 тижні сніг йде (падає) на залізо, (т. є. уже на соху, плуг). На 12 тижні удова в поле виїзжає. Т.є. пора пахати, даже таким бедным как вдовы.

Первыми в поле выезжают заможные хозяева, чтобы для всех урожай случился, а вдовы должны выезжать последними, чтобы не накликают на добр [ых] людей вдовства и сиротства.

23 марта Четверг 1900

До Благовещения работают на дворе – шить, прясть, вязать нельзя.

24 марта П'ятінка

У марту забілюють полотно “би-лильними ночами” (когда месяц светит вполне), проти якого миюця и приговору-ють: “сороки витчуть, ворони вимчуть (вимнуть), а били лебеди будут билить на воді”.

25. Благовіщення. Суббота¹⁷

Велике свято, у сей день птиця гнізда не вьє.

Гріх же їхать, але далеко куди й йти, гріх у цей день примушувать і скотину до роботи, або до їзди.

Яке яйце знесе птиця на Благо-віщення, то хозяйка мусить его одкласти особше, щоб як під квочку не підкласти, бо з благовіщенського яйця завжди вийде яке-небудь каличче.

Похвальна суббота, у цю субботу квітчають Божу Матір, празднують, хоч вона и не в свято припадає. Уносять капустяні висадки и зрізують головки у в останне на свіжий борщ.

“Благовіщенська проскура”. Цюю проскуру не їдять, а ховають и як уперше починають що ярове сіять, то беруть сієї проскури и крашуть її по оранці: для птичок, щоб сита була, щоб Господь посилав уродив на усяку тварь.

27 марта. Понеділок вербної неділі.

Вербич. “Як прийде вербич, то кожух на себе тербич”.

28 марта 1900 Овторок

Весна наступає темними ночами (в ущербе)

1апреля 1900. субота

Вербна субота¹⁸. Забезпременно сіять треба усяку розсаду, а найпаче капустяну. Округ церкви носять вербу.

Кажуть: “Як йде вербич, то кожух на себе тербич”, затім що погода на жидівську Паску завше буває холодна, сніг падає на вербич (на распустившуюся вербу).

2 апреля. Неділя вербна¹⁹

У ранці, як приносять святу вербу з утрени, з церкви, то сією вербою б'ють для приміру один одного, приказуючи, а найбільш дітей: “Не я б'ю, верба б'є! Якая? Святая! За тиждень – Великдень, будь здоров на весь год”. Вербу святу хозяева ховають, щоб ею у першу пашу виганять скотину. Дівчата свою вербу садять де-небудь у городі, чи в березі и як то приметься, то йти дівці в тей рік заміж. Бруньки од святої верби їдять од лихорадки. Треба з'їсти їх тридев'ять ($3 \times 9 = 27$).

Вербу садять в саду или огороде, если она примется и вырастет, то як при кінці віку стануть за чоловіком гоняться демони, то він злізе на ту вербу и нихто його не може тронуть.

3 апреля. Понеділок на страсній неділі.

“Чистий понеділок”. Старі люди говіють у друге.

Сіють теж розсаду. Починають мазать: прибирають (чепурить) у хати и в подвір'ї.

(Четвер. Дітей до схи́д сонця ворон купає, а по тому и люде дітей купують од [...]).

4 апр. Овторок

Не идять во всю неділю риби и олии, водки.

6 апр. 1900 Четвер

Чистий четвер. У сей четвер сіють горох, щоб чистий родив, без черви и мак, хоч би и по снігу. У чистий четвер чистять самців усяких: жеребців, бу-

гайців, поросят. Колють свиней на сало и мнясо.

Купають дітей, там же поросят, котрых выпускают не через двери, а через окно. Взрослые, особенно больные должны в этот день купаться в [...].

Вечером ходят на "страсти", где стоят с зажженными свечами. Домой стараются страстную свечку принести зажженной и ходивший в церковь этой свечкой выжигает на сволоке в хате крест.

Лазят-ли на чердак, смотреть домового со свечкой? Страстна свічка вообщее, а в особенности та, с которой ходили на страсти три раза имеет особую силу. Этой свечкой подкуривают людей от "уроков"²⁰ и пристритов, она-ж если зажечь ее оберегает во время грозы от удара молнии. Некоторые старые люди, поужинав в четверг, ничего не едят до Великодня.

7 апреля. П'ятінка страсна

Не їдять до плащаниці²¹.

По п'ятницям не орють инде зовсім, а инде на ярове оруть, затим шо його черва не бере, не їсть, а як озимину орать по п'ятницям, то черва поїсть. До сходу сонця пікную діжу виражають на торг: діжа у котрій печуть хліб, обмивається, накриють чистим настільником, обв'яжуть красним поясом, поставлять на стіл і положить зверху грошей п'ятака и називається "посилать діжу на торг". На столі діжа стоїть до обіда, тоді її здійснюють і поставлять знов на своє місце.

Красять яйця попередно погалувнивши.

Пекут пасхи из пшеничной муки иногда постные, иногда на яйцах, в тесто кладут, настоянный на водке шафран, имбирь, бадьян и т. п. сверху пасхи из теста кладут крест и обруч.

Сеют розсаду. Яблоню стукають-ли?

8 апреля.²² Страстная суббота. 1900.

От сего дня наступает "рух", "рухи", "рухмани", такое уремя шо земля рухае, усе уже можна сіять. "Приїде "рух", пойде с земли дух (пар)".

Считается, что "рухи" настались у 2 тижні після Благовіщення и проходят у 2 тижні тоже.

Але вони настались завжди на молодик у після Великодня, т. е. у тижні після Апрельського підповня. Под Великдень в субботу ищут скарга: опівночи над скаргами свічка горить.

Колодки, Льони, Маринки.

9 апреля. Великдень. Великод-ня Неділя

Святять Паски з пшеничного тіста, крашанки (крашени варени яйця курячи), сало, сир, сіль, печене пороса, або в кого нема, то кабаняче стегно, баранця. Попу за посвящение кладут паляницю і 2 яйця. Чтобы узнать, кто из баб ведьма, надо подсмотреть в заутрене, когда обносят плащаницу вокруг церкви; запоют в 1-й раз "Христос Воскрес!" ухватится за замкнутый замок в церковной двери.

Кости и крошки от "свяченого" не годится кидать никуда, ни давать никому, окромя птицы, а як бува мыша яку кришку свяченого чого з'їсть, то зробиться (нетопырем) кажаном.

Празднуют только смирно, по домашнему.

10 апреля. Другий день Великодня. Понеділок "Богородиця". Дівчата водять танок, грають у [...]

Молодиці ходять до пупорезной баби²³.

11 апреля. Овторок. Третій день Великодня Те ж, шо и на другий день.

12 апреля. Середа 4-й день Великодня.

Иньши починають деяку роботу – кіля рубают, плетені городять и такє

інше. Увесь тиждень не орють.

16 апреля. Дарна Неділя.

У церкви роздають "дарник" усім хазяевам по щипотку. Цей щипоток ховають, бо він дуже польує люду і скотині.

18 апреля. Овторок. Радунця²⁴. Поминають дідів і родителів. Проводи. Затім проводами цей день зветься, що колись мерці из трун виходили на цей світ у Великодень и жили на земли 9 день, на 10 их знов проводили на тей світ, на кладовище. Теперечки приходять на цей світ тільки их души розговиться и вони розговляються паром од їжи. Затім не можна їсти хліба, або страви, поки пара не зийде, щоб не однять от покійників їхньої їжи.

На проводи рижуть "живці" з садового овочу: яблунь, груш і таке інше, и увесь тиждень щеплють щепи. Бо тепер бува молодик лише з Мая.

23 апреля. Неділя. Юрья, Его-рия

До Юрья стане сіно и в дурня, ходять с святощами на жито, батюшка кропить жито св.водою, на житі гуляють увесь день.

Сьогодні садять гарбузи: як зазвонять до утрени в уси дзвони, великий [вдарять] у дзвон, зараз и треба гарбузи садовить, сіять, щоб родили таки велики, як дзвін і такі рясні як всі ті дзвоники. Так і гурки: як буде йти череда, тоді их и сіять, щоб родили рясні як череда.

У сей же день не слід курей випускати на росу пастись, бо як ухвате курка, "юрьевської роси", то розжиріє так, що у Петрівку здохне.

1 мая 1900. Понеділок

Хто у маю вінчається, цілий вік буде маяться.

2 мая. Овторок

На Св.Опанасія²⁶ сіять гурки у череду, щоб чередою родили.

3-е мая. Середа

Переплавна Середа²⁷. Небезпременно треба їсти рибу.

10 мая.Середа

Симона Зилота²⁸ – треба рвать зілля, копать коріння й сушити.

11 мая. Четвер

Царя Града: храни Боже, що-небудь робить – пахати, сіяти, полоти або що – град усе тее вибье. Можна возить що-небудь, рубать, прибирати сінокос чи що інше.

13 мая

Прийде май – усяк про себе дбай (начинай роботу для будущих своїх запасов).

27 мая. Суббота Всесвятська.

Поминають родичів. Робить неможно, родителям можно очи позашивать и т. п.

Полотен не можна мочать и слать, бо русалки их с сланья позатыають.

28 мая. Пресвята Троица

Если на Троицу, [...] накануне клечанье³⁰ завянет, будет "нездоровье" на людей следует ожидать какой-либо эпидемии, если останется свежим – будет на людей здоровье.

"До духа не скидай кожуха, а прийде Дух – надягай кожух".

30 мая. Зеленая неделя

Во всю неделю нельзя шить и подрубать рубцы – когда будет у вас ребенок, то будет близорук, пальцы у него будут сшитые.

31 мая среда

Если в мае померзнет на дубе лист, в августе должна примерзнуть поздняя гречка.

31 дек. Щедра Кутя. Печуть блинці, щедрують, треба возить на поле гной, щоб хліб родив.

На І-ую кутю, взяти в рот кути, выйти на порог и слушать, что услышишь, то и должно случиться в наступа-

ющем году. Садясь на кутю зовут мороз кутю есть.

На Варвари (4 дек.) варят гречневые вареники с [юрдою], чтобы родила греч и конопля, на Сави (5 дек.) гречневые блины с олією. На Миколу (6 дек.) пекут пироги с горохом, фасолью или чечевицей, чтобы родили бобовые.

Если идет снег на 1-ую кутю – уродят грибы ранние, на щедрую – средние, на голодную – поздние.

Чтобы яблони родили “щедро”, ясно, надо варить на щедрую кутю узвар.

В июне, когда зацветает боб, тогда на людей нападает сон на целый день.

В четверг нельзя затирать квас, потому что души умерших некрещенных людей выходят ночью на землю, чтобы выкупаться в квасу и опоганят его.

В пятницу не сеют, не пашут, не прядут, не треплют льна и пеньки. В огороде можно все садить и сеять, кроме картофеля, для которого требуется соха и борона.

По понедельникам не злят³², чтобы руки не болели.

Если женщина беременная или у мужика беременна жена, то с Р. Хр. до Василя (1 янв) нельзя им ничего резать, рубить, крошить, (ребенок родится обрезанным), стругать, крутить, забивать клинья или колья – ребенок будет [...]. Вообще не следует работать, а то у скота будут родиться уроды.

Вечером нельзя катать белье после захода солнца, от этого будет скот “качаться” (болеть).

Осень kaže – урожу! Весна kaže – погляжу!

Ранняя гречка не родит, да насіння не зводитъ.

В тот день, когда начинают сеять жито, нельзя ничего позывать.

В день “обсевок” всегда надо резать, варить и петь петуха.

Дівчата понеділюють, чтобы лучше и скорее замуж выйти. Пресвятая Покрівонька³³, покрій мені голівоньку.

Гречку надо сеять когда на глухой крапиве роса.

12 дек. Св. Спиридон изгоняет вредных насекомых и животных вон.

На заре надо вставать, пойти в сад потрусить яблоки. Як прийде Пречиста³⁴ (15 авг.) то забере мух мати нечиста. Як по весни багато хрущив, то того літа уроде багато проса и всяких грибов.

Полотно забеливают в марте.

Зима настает и земля замерзает тогда, когда в реках и болотах убьль воды восполняется.

На Крещенье стреляют из ружей порохом после водосвятия, чтобы распугать волков, которые заходят в те места.

В понедельник не спуют [...], чтобы не сновать³⁵ всю неделю.

Во вторник – можно.

В среду [...], но стараются не сновать, потому что у среды 12 дочерей, для которых и для себя среда будет много отбирать пряжи и хозяйке будет мало выгоды, потому что при ткани будет много отхода.

В четверг – нельзя, чтобы крученый собака не забегал во двор.

В пятницу – можно.

Субботу – нельзя, потому что в субботу праздник основания света (евр. шабаш)³⁶.

КОМЕНТАРІ

¹ День св. Власія (24 лютого за н. ст.) – покровителя домашньої худоби. Походження цього свята дуже давнє. Власій прийшов на зміну дохристиянського культу божества слов'ян Велеса, що згадується в "Повісті минулих літ". У Києві й інших містах Київської Русі існували храми на честь цього бога з язичницького пантеону слов'ян. "Власові морози" вважалися останніми в році, а тому приказували: "Святий Влас збиває ріг з зими!" У цей день селяни служили у дворах молебни, вносили ікони у хлів, де стояла худоба, кропили її свяченою водою та обкурювали ладаном – "щоб скотина добре плодилася та не хворіла". На Власа обминали чорну роботу, щоб не прогнівати Святого та зберегти тварин від пошесті. Якщо ж все-таки виникала епідемія, з молитвою зверталися до св. Власа.

² На честь Стрітіння (15 лютого за н. ст.) в церквах робили відпрати, святити воду й свічки. Побутувало повір'я, що "громниці" (посвячені свічки) вельми помічні від грому. Їх спеціально тримали в господарствах, і коли надходила гроза, то запалювали, щоб "грим хати не підпалив", а також давали в руки тим, хто помирав, коли читали відхідну. Посвяченою в цей день водою лікували хворі місця й пристріг. Навіть чумаків, які вирушали в далеку дорогу, господар, давши хліб та сіль, скроплював стрітенською водою, а також волів і мажару, приказуючи: "Боже, тобі поможи!".

³ Пристріг – за народними уявленнями це хвороба, що виникала від заздрощів лихих людей до таких позитивних рис вдачі, як краса, здоров'я, працьовитість. Проявлялась хвороба у позіханнях, тремтінні, нудоті, лихоманці, іноді супроводжувалась задишкою і кольками. Лікували цю хворобу знахарі різними способами: "непочатою" водою, замовляннями; маленьких дітей викачували яйцем, хлібним м'якушем.

⁴ Коливо – обрядова страва на похоронному обіді – розварена пшениця або ячмінь із медом. Зерна і мед колива мають алегоричне значення: зерно, зотліє у землі, воскресає у новій рослині. Так і тіло померлої людини, поховане у землі, зотліє, але потім воскресне. Мед символізує солодкість майбутнього життя.

"Зимові діди" – це давні й високогуманні обряди поклоніння (вшанування) прашчурам. До кожного дня готували обрядову страву і залишали на ніч для небіжчиків, "щоб діди повечеряли". Деінде коливо, виготовлене з куті, меду та узвару (до речі, це їство ще називали "четвертою страшною кутею", бо готували її на поминки), відносили на могилки. Крім зимових, були ще "весняні діди", що припадали на другий тиждень після Великодня, "літні" – в п'ятницю на останньому тижні перед зеленими святами та "осінні" – в останню п'ятницю і суботу перед пилипівськими запусками. У ці дні не брали шлюбів і не організовували будь-яких розваг.

⁶ Масляна, Масниця, Колодій – популярне народне свято, що дійшло до наших днів ще з язичницьких часів. У давніх слов'ян це було багатоденне веселе свято, присвячене провадам зими; воно відзначалося дещо пізніше, ніж зараз, із 24 березня, та продовжувалося 14 днів. Християнський пасхальний календар зрушив Масляну зі свого місця на більш ранній період, але постійної дати у цього свята немає, тому що Масляну відзначають перед Великим постом, рівно за 8 тижнів до Пасхи, яка теж не зафіксована за певним днем календаря. Масляна буває звичайно у проміжку між кінцем лютого та початком березня (за новим стилем). За церковною термінологією цей тиждень має назву Пущення, а ще називають його Сирним тижнем, тому що хоча забороняється їсти м'ясо, дозволяється вживати сир, масло, рибу. Це була підготовка до суворох днів Великого посту, який настане одразу за Масницею. Хоча термін святкових днів та їхня кількість змінилася – Масляну святкують тепер 8 днів – саме свято залишилося майже без змін, зберігши давні риси свого стародавнього язичницького ритуалу. У перший день Масляної, за стародавнім звичаєм, готувався холодець із свинячих ніжок, щоб символічно розпрощатися з м'ясними стравами надовго; тому цей день називався ще "ніжкові заговіни". Існував звичай: після вечері на "ніжкові заговіни" хлопці та дівчата збирали зі столу кістки, виходили на подвір'я, ставали під коморою та кидали тими кістками у ворота. За повір'ям, хто не докине сви-

нячою кісткою від комори до воріт, той не доживе до Великодня. Останній день Масляної – Сиропусна неділя – називалася ще Прощеною, або Прощальною. За християнською традицією у цей день треба було просити пробачення один у одного за все заподіяне протягом року. Просити пробачення належало тричі, і тричі чулася відповідь: “Бог прости!”. Відвідували і цвинтар та просили пробачення у померлих рідних. Колись вірили, що Страшний Суд відбудеться саме у цей всір Прощеної неділі. Тому богобоязливі люди увесь Сирний Тиждень не виходили з дому, щоб не со- грішити і замолювали колишні гріхи. На Масляну дорослі і молодь каталися на конях, ходили в гості, влаштовували веселі застілля. У народній свідомості Масляна сприймалася як одна з найкращих пір року, що асоціювалася із ситістю й веселощами, звідси прислів'я: “Не завжди коту Масляна”

⁷Розігрування “народження” і “поховання” дерев'яної ляльки – “колодки” один з найархаїчніших звичаїв. Дослідники вважають, що це трансформація найдавнішого обряду виготовлення і знищення зображення зими.

⁸Складка – різновид вечорниць, для влаштування яких дівчата “складались” харчами та грошима. Складка бувала звичайно 4 рази на рік на третій день Різдвяних свят (8 січня), у Великдень і на заговіні (останній день перед початком посту) – перед Пилипівкою і Великим постом.

⁹Микати – розчісувати волокно дерев'яним гребнем, під час якого волокно очищувалося від дрібних шматочків і розчісувалося на дрібні волокна, ставало більш шовковистим. Мичка – готова до прядіння скручена конусоподібна куделя.

¹⁰“Жилавий понеділок” – цього дня випікали спеціальні житні коржі “жилавники”, або “жиляники”. Вірили, що вони надають людям силу і витривалість на весь період посту. Саджаючи їх у піч, господиня клала на кожний хрестик із соломи. Залежно від того, як випікалися “жилавники”, ворожили на членів сім'ї в майбутньому. Готуючись до Великого посту, який дотримувався віруючими дуже суворо, було заведено “полоскати зуби” і ви- парювати горщики, щоб у них не залишалось нічого скромного. У понеділка існувала ще й назва

– Чистий понеділок, тому що господині у цей день обіду не варили і посуд залишався чистим.

¹¹Костричити – відділяти волокна льону та конопель від костриці або терміття, що виконувалося способом м'яття стеблин і обтріпування палицями, цепами, також тертя стебел м'якими битницями та терницями.

¹²У народному побуті цей день має назву Явдохи (14 березня за н.ст.). Згідно із стародавньою народною традицією – це не тільки перший день весни, а й перший день нового року, адже у наших предків рік починався саме з 1-го березня. За повір'ям, у цей день прокидається від зимової сплячки бабак, виходить на світ, свище 3 рази, а потім знову лягає на другий бік і так спить аж до Благовіщення. У деяких місцях св. Євдокію називали Весною, тому що, за народним повір'ям, ця свята жінка завідувала у Бога весною. До неї ставилися з великою пошаною – адже вважалося, що у св. Євдокії зберігаються ключі від весняних вод, які так потрібні для майбутнього врожаю. Щоб не прогнівати Свату, в цей день не працювали. Розлютує Явдоху – води затримає, а то й гірше – морози нашле. Селяни вірили, що у цей день повертаються з вірю ластівки. Побачивши пташину, кидали в неї жменю землі й говорили при цьому: “На тобі, ластівко, на гніздо!” – це для того, щоб швидше приходила весна та прилітали всі ластівки, бо, як відомо, одна ластівка весни ще не робить.

¹³За народними повір'ями, Сорок мучеників є покровителями всякої птиці. Цей день називався ще Сороки, або Кулики. В цей день не тільки пекли печиво у вигляді пташок, але й дівчата варили 40 вареників із сиром і частували хлопців, “щоб мороз любисток не побив”. Із цього дня дозволялося починати веснянкові забави. Існував обряд “топгати ряс”. Вважалося, що хто навесні потопче його, – убезпечить життя й здоров'я протягом року. Тому всі, навіть літні і кволі, виходили в поле, притулюючи ногами по зелених сходах, казали: “Топчу, топчу ряс. Дай, Боже, потопгати і того году діждати!”. Забвчливі господарі починали готувати збіжжя для ранніх зернових, а жінки висівали капусту. У цей день деякі селяни сіяли горох, бо вважали, що саме за такої умови урожай буде дуже великим. Інші ж,

навапи, боялися сіяти в цей день – гріх. За новим стилем день Сорока мучеників 22 березня – це час весняного рівнодення, друга зустріч весни. (Перша в день Стрітіння). Тому кажуть, що на Сороки день із ніччю рівняється.

¹⁴Середа четвертого тижня Великого Посту. Цей тиждень має назву Хрестопоклонний, або Средохресний. У неділю цього тижня Хрест виносять на середину церкви для поклоніння йому як згадка віруючим про спокутування Христом гріхів людства та як шлях спасіння кожного. У народі середу на цьому тижні називають Середопістям, коли піст ламається навпіл, а звук перелому чують уночі найбільші праведники. Головний звичай Середопістя – пекти обрядове печиво у формі хрестів – воно повинне було сприяти новому врожаю, дати силу сіячеві, його коню та волам. Одну частину цього печива споживали, а іншу зберігали до сібви та закопували на полях.

¹⁵Цей день у народному побуті має назву Теплого Олексі (30 березня за н.ст.). У цей день пасічник виставляє бджоли на пасіку, вісянка засвище свою пісеньку: "Покинь сани, бери віз!". Якщо весна пізня і пасіку винести ще не можна, пасічник обов'язково йде до бджіл, торкається вуликів і каже: "Нуте, ви, бджоли, готуйтеся, прийшла пора, йдіть та не лінуйтеся". Якщо у цей день вже тепло, пасічник бере з собою образ Зосима та Саватія та примовляє: "Приносьте, бджоли, віск Господові на свічку, а мед людям на пищу". Потім пасічник читає молитву, присвячену Олексію, чоловіку Божому, щоб він захищав бджіл від усякого лиха. На Теплого Олексі виконувався давній звичай запрошення весни. Щоб вона скоріше приходила, рано-вранці, до схід сонця, жінки, дівчата та діти вибігали на горби, ставали на відкритих місцях та запрошували, закликали її піснями-веснянками. Діти ходять по хатах, тримаючи у руках зроблену з дерева ластівку, та прославляють весну. Господині печуть із тіста "жайворонків", щоб птахи швидше прилітали з вирію та приносили з собою весну-красну.

¹⁶П'ятий тиждень Великого посту – Похвальний, тому що в субботу цього тижня – свято ікони Божої матері, яка називається "Похвала Пре-

святої Богородиці". За повір'ям, у цей день працювати не можна. Можна тільки сіяти розсаду. Кажуть, що на "Похвалу" сорока яйцем похваляється, тобто в цей день починає класти яйця або вже встигла знести перше яйце.

¹⁷За давнім народним віруванням, від Уведення (4 грудня) до Благовіщення (7 квітня) не можна орати землі, "бо земля відпочиває і сил набирається", а від Благовіщення можна працювати біля неї, тому що в день Благовіщення сам Бог благословляє землю, відкриває її для сівби. У церкві вдень святять проскуру. Потім пасічник проскуру кришить та висипає її в мед, "щоб бджоли роїлися", а сівач змішує з землею та сіє на чотирьох кутах ниви, "щоб дощова хмара ниви не минала"; проскуру заривають у землю, "щоб град посіву не побив", хворим на пропасницю дають її як ліки. На Благовіщення, йдучи по воду, якщо дівчина знайде квітку первоцвіту, то цього літа вийде заміж. Після обіду дівчата водили свій перший весняний танок – "Кривий танець", який був символом пробудження життєвої енергії. У цей день гріх братися за будь-яку роботу. Особливо застерігали вагітних жінок, бо як працюватимуть, то неодмінно відріжуть ніжку своїй дитині. Великим гріхом вважалося на Благовіщення позичати вогонь. Деякі обрядові дії пов'язані також із свійськими тваринами. Щоб корови давали багато молока, ввечері, напередодні Благовіщення, наповнювали відра й дійниці водою, убезпечувалися от відьом засіванням маком-самосієм хлівів, спалювали старі постолі чи капелюхи, а потім давали тим тваринам, які не звикли до пасовиськ. Із Благовіщенням пов'язаний ще один обряд, котрий у народі називали "Вдовиним плутом". У цей день сільські громади вирішували, хто і коли оброблятиме ниви вдовам і сиротам.

¹⁸Лазарева, або Вербна суббота – свято воскресіння Лазаря – друга Ісуса. На літургії Лазаревої субботи церква прославляє Христа, який перед своїми стражданнями та смертю саме воскресінням Лазаря ствердив пробраз загального воскресіння людства.

¹⁹Вербна неділя – вхід Господній у Єрусалим, коли Христа, що вїхав у Єрусалим на ослі (осел – символ мирної праці, тоді як кінь – символ

війни, а Христос ніс людям мир) зустрічали пальмовими священними гілками як Месію. В Україні пальми не ростуть і заміником їм стала верба, яка зацвітає раніше від інших дерев, та й має, за народними уявленнями, магічні якості: захист від злих духів та всіяких бід. Сене поклоніння їй полягає в тому, що здорове квітуче дерево повинно було ніби передати здоров'я, силу та красу людині або тварині.

²⁰ За народними уявленнями, це хвороба, що виникла від поганих поглядів знахарів або чарівників. Проявляється у головному болю, позіханні, хворому постійно хочеться спати. Знімається замовляннями, виливанням водою, вмиванням сечею тощо.

²¹ Плащаниця – зображення на тканині тіла Христа, який лежить у гробі. У Велику П'ятницю перед Пасхою її виносять з вітаря на середину храму і кладуть на особливо приготованому столі (гробниці). Потім священнослужителі й усі віруючі поклоняються св. Плащаниці і цілють рани зображеного на ній Христа – пробиті ребра, руки і ноги.

²² 8 квітня за старим, 21 – за новим стилем – Св. Апостола Руфа, який ніс хрест Спасителя серед 70 інших і був єпископом у Фівах у II ст. У народі цей день пов'язують із тим, що все з землі рушиться, тобто починає рости: і трава, і всяка зелень, посаджена у цей день, починає інтенсивно рухатися вгору. За давнім повір'ям, у цей день сонце зустрічається з місяцем. Якщо зустріч відбулася добре – буде ясний сонячний день, а потім і все літо буде гарним. Погано зустрілися – день буде хмарним, непривітним, і все літо буде таким. Кажуть, що в сей день Святий Руф "дороги порушив", тобто викликав бездоріжжя.

²³ Пупорізна баба – бабка-повитуха, що приймала пологи, літня жінка, яка мала досвід у народній медицині, магічних діях, щоб полегшити пологи та оберігати дитину.

²⁴ Радуниця, або Фомин тиждень – перший тиждень після Великодня, присвячений поминанням померлих. Назва "Радуниця", як вважають деякі вчені, походить від слов'янського божества Рода, а також від слова "родичі", і вимовлялась спочат-

ку як Родониця. Пізніше слово переосмислилось і стало близьким до слова "радість" – звідси варіанти Радуниця та Радованиця. У сучасних народних звичаях обряд поминання предків у поминальний тиждень залежно від місцевості має назву гробки, могилки, бабський Великдень, поминки. Але скрізь в Україні цей звичай відомий під церковною назвою Проводи.

²⁵ Цей день за новим стилем відзначається 6 травня. Це одне з найшанованіших весняних свят, про яке чимало сказано в народній міфології. Юрія шанували насамперед як захисника свійських тварин. У цей день майже на всій території України виганяли худобу на пасовиська з різними обрядами. Не виключено, що Юрій замінив дайбозького Ярила. У деяких регіонах Юрій був покровителем не тільки свійських тварин, а й вовків. Вірили, що він їздить полями верхи на білому коні й приймає під свою опіку тварин, яких уперше вигнали на пашу.

²⁶ Святий Афанасій Лубенський – патріарх Царгородський (Константинопольський). За походженням з острова Крит, прізвище його Пателарій. Відомий своїми чернечими обітницями у монастирях Салонік, Афону, та Єрусалиму. Деякий час був патріархом Царгородським, після патріаршої кафедри у 1651 р. два роки перебував на Афоні. 1653 року подорожував до Московії. Коли повертався звідти, у Брянських лісах був пограбований розбійниками, після чого тяжко захворів і вимушений був зупинитися у Мгарському монастирі біля Лубен на Полтавщині. 5 квітня 1654 року помер у цьому ж монастирі і там був похований. Через 8 років мощі його були відкриті і виявилися нетлінними, у зв'язку з чим у 70-ті роки відбулася канонізація святителя, якого у народі називають ще Афанасієм Сидячим, тому що похований він був, за грецьким звичаєм, у сидячому положенні.

²⁷ Церковне свято Преполовлення відзначається на 25-й день після Пасхи, середина між Пасхою та Трійцею. Це свято відзначають 8 днів, починаючи з середи 4-го тижня після Пасхи, до середини наступного тижня. У цей день здійснюється водосвяття у річках, колодязях, після чого вона стає цілющою. Священники окроплювали

цією водою поля, щоб Бог послав великий врожай. У народі це день отримав назву Рахманський Великдень. "Рахмани", або "брахмани", живуть десь далеко за морями, свідчення про них існують ще у найдавніших літописах. Можливо, це залишки стародавніх невідомих язичницьких звичаїв. В українського народу існувала традиція на Великдень лушпиння від крашанок кидати у воду, щоб річка понесла його далеко за моря до "рахманів", які начебто живуть на тому світі й без цього лушпиння не знають, коли відзначати Великдень. Є легенда, що свято Преполовнення перетворилося на Преплавлення від слова "перепливати". У ній розповідається, що якось погналися за Богородицею з Немовлям розбійники, і вона мусила кинутись у ріку, але перепливати, гребучи однією рукою, важко, і вона попросила свого сина дати їй третю руку, щоб було легше пливати, і Божественне Немовля виконало прохання Матері, отак вони й урятувались.

²⁸Симон Зилот – один з апостолів-учнів Христа. Церковне свято збігається з одним із давніх язичницьких – поклонінням Матері-Сирій-Землі, яку у цей день вважали імениницею. За давнім повір'ям, в цей день не можна орати, боронувати, рити, вбивати кілки. У цей день ходили копати зілля до схід сонця, поки роса є на ньому, інакше цілюща його сила вже не та. Допомагав Зилот і в пошуках скарбів, можливо, вірування з'явилися тому, що незрозуміле слово Зилот нагадувало і слово "зілля", і слово "золото".

²⁹Трійця – церковне дванадцять свято, яке відзначають на 50-й день після Великодня, тому ще називається П'ятидесятницею. У цей день на ознаку зйдення Святого Духу на апостолів храми та будинки прикрашаються зеленими гілками. Основа троїцької обрядовості – культ рослинності, що в цей час розквітає. В Україні до церкви прино-

сять різні трави, у середину ставлять трійну свічку, яка повинна горіти протягом усієї обідні. Потім ці трави використовували як оберіг від різних хвороб, а троїцьку свічку давали в руки помираючому.

³⁰Клевання – зелень, зелене гілля – головний атрибут свята Трійці.

³¹Зелені свята – три останні дні Клечального тижня (перед Трійцею) і три перші дні Троїцького тижня. Це свято перемагаючої весни на порозі літа, коли природа ніби святкує з людиною своє відродження. У ці дні дівчата в полях, лісах завивали вінки, водили "берізку", "тополю" або "куща" – найкрасивішу дівчину одягали у зелене вбрання, щоб її ніхто не впізнав, і водили селом до кожної хати, бажаючи врожаю, добробуту, щастя. Прикрашання і вшанування дерев свідчить про бажання заручитися могутньою допомогою природи у повсякденних справах хлібороба.

³²Золити – посипати попелом наткане полотно у спеціальних жлуктах, а потім його відбілювати.

³³Ідеться про свято Покрови Пресвятої Богородиці, що відзначалось 1 жовтня за ст. ст. і 14 жовтня за новим ст. і з яким дівчата пов'язували свої мрії про одруження, оскільки починався період сватань.

³⁴Тут маємо на увазі першу Пречисту, або Успіння Пресвятої Богородиці (15 серпня за ст. ст. і 28 серпня за н. ст.).

³⁵Снування – процес підготовки пряжі до ткацтва, переважало снування з клубків, від якого залежала правильність розподілу при ткацтві ниток основи, а також визначалась довжина і ширина майбутньої тканини.

³⁶Шабаш – від др. -євр. Субота – суботній відпочинок, свято, що є найважливішим приписом іудаїзму.